

Sumari

Agraïments.....	9
Pròleg. El ventall acolorit.....	11
Presentació.....	13

Rutes

El Segrià: trets físics i administratius 17

Ruta 1: el Baix Segre..... 21

Geografia ràpida.....	21
El Baix Segre.....	22
1. Soses.....	23
2. Aitona.....	25
3. Seròs.....	27
4. La Granja d'Escarp.....	29
5. El Bovalar.....	30

Ruta 2: l'aigua del Pla de Lleida..... 31

Geografia del Pla de Lleida.....	31
1. Aiguamolls de Rufeà.....	32
2. Ermita de Butsènit.....	33
3. Alcarràs.....	34
4. Torres de Segre.....	36
5. Sudanell.....	38
6. Montoliu de Lleida.....	39
7. Albatàrrec.....	40
8. Lleida.....	41

Ruta 3: la conquesta de l'oest del Segrià 56

L'oest del Segrià.....	56
1. Raimat.....	60
2. Santa Maria de Gimènells.....	64
3. Gimènells i el Pla de la Font.....	65
4. Sucs.....	67
5. Almacelles.....	69

Ruta 4: aiguabarreig de la Noguera Ribagorçana i el Segre..... 72

L'aiguabarreig.....	72
1. Monestir de Sant Ruf.....	73
2. El Calvari de Torre-serona.....	75
3. Benavent: els Trullets.....	76
4. La Portella (necròpolis de l'Escalç).....	77
5. Albesa.....	79
6. Menàrguens.....	82

7. Corbins.....	84
8. Vilanova de la Barca.....	85
9. Alcoletge.....	89
10. Tossal de Moradilla.....	91

Ruta 5: el Segrià nord: baixant pel Canal de Pinyana..... 92

1. Alfarràs.....	93
2. Almenar.....	97
3. Alguaire.....	99
4. Rosselló.....	101
5. Torrefarrera.....	102

Ruta 6: el Segrià Sec: a cavall entre el Segrià i les Garrigues Històriques..... 105

Garrigues Històriques (comarca en crisi des del 1920).....	105
Geografia del Segrià Sec.....	106

Ruta 6: el Segrià Sec del sud-est. A banda i banda de la C-12.....	107
Artesa de Lleida.....	107
1. Aspa.....	109
2. El Cogul.....	110
3. Torrebesses.....	112
4. Sarroca de Lleida.....	116
5. Alfès.....	118

Ruta 7: el sud del Segrià..... 122

1. Llardecans.....	123
2. Maials.....	125
3. Almatret.....	127

Les Garrigues: trets físics i administratius 131

Ruta 8: les Garrigues Altes..... 134

1. La Granadella.....	135
2. Bellaguarda.....	140
3. Juncosa.....	140
4. Clos Pons.....	141
5. L'Albagés.....	142
El Soleràs, els Torms i la Mancomunitat.....	143
6. Granyena de les Garrigues.....	145

Ruta 9: les Garrigues Baixes 148

1. Arbeca.....	149
Junedà i les cassoles de tros.....	155
2. La Floresta.....	156
3. L'Espuga Calba.....	157
Fulleda.....	158
Tarrés.....	159
4. Vinaixa.....	160
5. L'Albi.....	161
6. El Vilosell.....	163
7. La Pobla de Cérvoles.....	164
8. Les Borges Blanques.....	166

L'Urgell: trets físics i administratius 169**Ruta 10: la vall del riu Corb 171**

1. Tàrraga.....	173
2. Bellpuig.....	178
El triangle format per Belianes, Maldà i Sant Martí de Maldà.....	181
3. Vallbona de les Monges.....	183
4. Ciutadilla.....	186
5. Guimerà.....	188
6. Verdú.....	191
7. Mas de Bondia.....	193

Ruta 11: la Ribera del Sió..... 196

1. Agramunt.....	198
2. Pilar d'Almenara.....	201
3. La Guàrdia d'Urgell.....	202
4. Molí de l'Espigol (Tornabous).....	203
5. El Tarròs.....	205
6. La Fuliola.....	205
7. Castellserà.....	207
8. Preixens.....	208
9. La Donzell d'Urgell i Montclar.....	209

El Pla d'Urgell o Mascançà: trets físics i administratius 213**Ruta 12: El Mascançà 215**

1. Mollerussa.....	217
2. Vilanova de Bellpuig.....	222
3. Barbens.....	223
4. Estany d'Ivars i Vila-sana.....	225
5. Castell del Remei.....	227
6. Linyola.....	229
7. El Poal.....	231
8. El Palau d'Anglesola.....	232
Els firals de Bellvís.....	233
Torregrossa.....	235

La Segarra històrica: una supracomarca 237**Ruta 13: la Plana de Cervera i els Plans de Sió 241**

1. Cervera.....	242
2. Montfalcó.....	247
Els castells de la Segarra i el riu Sió.....	248
3. Malgrat.....	250
4. Sant Ramon.....	250
5. Castell de Castellmeià.....	252
6. Concabella.....	252
7. Les Pallargues.....	255
8. Pelagalls.....	256
9. L'Aranyó.....	257
10. Montcortès de Segarra.....	257

Ruta 14: el nord de la Segarra: la plana de Guissona i Torà 259

1. Guissona.....	260
2. Sant Guim de la Plana.....	262
3. Vicfred.....	263
4. Ivorra.....	264
5. Torà.....	266
6. Lloberola.....	270
7. Sanauja.....	271
8. Castell de les Sitges.....	272
9. Florejacs.....	273

La Noguera: trets físics i administratius. 275**Ruta 15: les Aspres de Balaguer o del Montsec..... 280**

1. Balaguer.....	282
2. Sant Llorenç de Montgai.....	286
3. Camarasa.....	288
4. Baronia de Sant Oisme.....	290
5. Àger.....	291
La Vall d'Àger.....	294
6. Bellpuig de les Avellanès.....	295
7. Os de Balaguer.....	297
8. Castelló de Farfanya.....	298

Ruta 16: el Mig Segre..... 300

1. Artesa de Segre.....	301
2. Baldomar.....	305
3. La Ciua de Meià.....	306
4. Alòs de Balaguer.....	307
5. Foradada.....	309
6. Montsonís i el Salgar.....	310

Ruta Mig Segre 2 313

1. Ponts.....	313
2. Oliola.....	315
3. Ribelles.....	316
4. Vilanova de l'Aguda.....	317
5. Gualter.....	317

Agraïments

Aquest ha estat un llibre coral en tots els aspectes. En primer lloc, cal dir que la idea sorgeix en el si d'un curs que faig a l'aula oberta de la Universitat de Lleida des de fa quatre anys. El que va començar sent una prova inicial i experimental amb els alumnes del Programa Sènior, esdevingué un èxit que m'encoratjà a programar el curs en anys successius amb noves rutes per les Terres de Lleida. Cada any omplíem l'aula i en el meu cervell començà a sorgir la idea de plasmar aquelles rutes que ideava per al curs, en un llibre que pogués servir per conèixer a fons el sud de la província de Lleida i alhora de guia per transitar-hi.

Després de contactar amb Pagès Editors, que li va semblar una idea excel·lent, ràpidament em vaig adonar que fer un llibre sobre el sud de Lleida, amb una major exigència en detalls, devia comptar amb l'ajut d'uns altres especialistes de cada comarca. Aquests, m'ajudarien a descobrir en primera persona llocs i rutes noves que enriquirien el document final. Per tant, vaig cercar els que, per a mi, eren els millors col·laboradors i em vaig posar mans a l'obra. En aquest sentit, he de dir que ningú amb qui he contactat m'ha negat el seu ajut i això els honora i distingeix a tots plegats.

D'aquesta manera, per al Segrià vaig comptar amb l'ajut dels membres del Centre d'Estudis Comarcals del Segrià, i molt especialment amb Oriol Valgañón, autor del fantàstic web *La Conquesta de l'Oest de Catalunya*, i en Josep Forn. Per a la zona del Front del Segre fou un rigorós guia Jordi Polo Verdú, un entusiasta del seu poble, Vilanova de la Barca, i la història. Per a les Garrigues van col·laborar en Mateu Esquerda i Josep Preixens, uns increïbles coneixedors de la pedra seca i el territori en general; així com el Centre de la Cultura de l'Oli de Catalunya (CCOC) de la Granadella. Per al Pla d'Urgell vaig comptar amb l'ajut del Centre de Recerques del Pla d'Urgell (Mascançà) i, molt especialment, de Joan Yeguas, un excel·lent especialista en art i també de l'Urgell en general. Per a la Segarra i la Noguera vaig gaudir de la col·laboració de Josep Gallart i Marta Monjo, arqueòlegs de la Generalitat, així com de l'alcalde de Torà, Magí Coscollana, que no dubta en fer de guia del seu municipi quan algú li demana.

A part, moltes d'aquestes rutes també les he fet amb familiars i amics, els quals, d'alguna manera, m'han servit de prova de laboratori per saber si la cosa agradava o no. En fi, un gran equip humà que ha enriquit els meus coneixements sobre el sud de la província de Lleida.

També, el meu agraïment a Pagès Editors, i molt especialment a la Joana Soto, pel seu suport durant el procés d'elaboració del projecte i la seva predisposició a millorar tècnicament el document resultant.

Amb tot, hi ha hagut dos éssers animats que m'han acompanyat en la majoria de rutes, m'han encoratjat i han aguantat estoicament les meves dèries. Una és una persona humana, la meva dona Eva, que també és autora d'algunes fotos; l'altre és un animal, la meva gossa Mika, que, infatigable, m'ha acompanyat en la majoria de rutes fent-me l'estona molt més agradable i divertida.

A tots moltes gràcies, amb els vostres coneixements compartits i companyia el llibre ha sortit reforçat i més complet; altrament, les errades que hi pugui haver són totes elles causa de les meves mancances.

Espero que aquest llibre serveixi per conèixer les Terres de Lleida, de llarg les menys conegudes de Catalunya, i per passar una bona estona.

PD: en aquest llibre no recollim propostes d'allotjament ni restauració. Només es relacionaran restaurants premiats amb alguna estrella Michelin.

També relacionem els cellers amb visites el desembre de 2017.

Mapa: Ponent
Font: La boira turística de Ponent.

Pròleg. El ventall acolorit

Les guies a què estem acostumats solen ser de dues menes: la guia d'utilitat, per al viatger ocasional, directa i concreta, quasi mapa, com són per exemple les que utilitzen els excursionistes, i la guia literària, el llibre que cal llegir més descansadament, i on la prosa ornamenta la dada; pensem en els llibres de viatges de Josep Pla, Josep Maria Espinàs o els meus.

La *Guia de Ponent*, participa una mica d'ambdues característiques, no cau del tot en una de sola; l'autor no té especial pretensió literària, però amaneix les dades amb munió de detalls que atenen a raons culturals molt acusades; i també ens forneix una exacta localització a cada instant —efecte important en qualsevol guia— fins al punt que sovint dona les coordenades en graus de latitud i longitud en els casos d'indrets de difícil accés o localització. És, doncs, una guia orientada a informar sobre el terreny amb precisió, obeint el desig d'acompanyar el visitant, però també una guia que destaca punts bàsics, raonats en la seva entitat, de cada divisió del territori acotat.

El territori per a Quintí Casals, en aquesta ocasió, són les comarques catalanes entorn de Lleida, deixant de banda les d'administració aragonesa. No les segueix segons el perímetre del mapa oficial, sinó que en deixa fora algun fragment, perquè la guia es basa en rutes, i les rutes són traçades en funció utilitària. El terreny dins el qual és activa la guia formaria un dibuix aproximat a un marc que, des de Ponts pel nord i seguint cap a l'oest comprèn Alfarràs, Almacelles i la Granja d'Escarp, gira a poc a poc cap al sud, Maials, la Granadella, Bovera, es desplaça vers l'est suaument, les Borges Blanques, Bellpuig, Tàrraga, altre cop vers el nord als plans de Cervera i de Guissona, i per Torà conclouria a Ponts. Dins d'aquest gran panadó quedaria bona part de la Noguera, tot el Segrià alt, el pla de Lleida, les Garrigues, el Pla d'Urgell, l'Urgell i la Segarra d'influència lleidatana. A l'interior hi destacarien poblacions importants, Lleida, Mollerussa, Balaguer.

La guia comença cada una de les setze (16) rutes que l'autor ha dissenyat —i que hom pot fer a peu o en vehicle— amb una apreciació general del terrer, trets principals, fisiogràfics, històrics, etc. I a continuació comença el recorregut per poblacions, de les quals si escau destaca la muralla, el castell, les places, cases de respecte o típiques, monuments, traçat de carrers, nucli medieval, museus, fonts, temples (sempre detallats), i a continuació l'entorn, amb ermites, masos, accidents destacables, com roques o arbres singulars o bé aiguamolls, cursos d'aigua, molins, i altres. Si algun d'aquests elements té prou entitat per ser destacat, li dedica un requadre amb més

detall i amb l'anotació dels horaris de visita o la web de consulta: exemples en serien temples i sindicats modernistes, o esglésies romàniques no transformades, ermites troglodítics, fortaleses templeres, farmàcies històriques, cooperatives, colònies agrícoles o industrials, salts d'aigua, estanys, ponts, farineres, edificis amb segles d'història, festes típiques singularitzades.

Una guia així, a banda de la línia pròpia dels recorreguts, ofereix una gran quantitat de possibilitats d'ulterior i ampliada consulta personal d'un qualsevol lector, que imaginarem ara reposadament instal·lat a casa i connectat a la xarxa. Les consultes a què em refereixo deriven de l'interès que desvetllen alguns punts dels recorreguts, l'esment dels quals deixa ànsia de saber-ne més. Per exemple, sobre Almacelles i el seu quadrícula vial, dels més antics entre ciutats noves (Il·lustració, segle XVIII), els dòlmens i balmes, els molts poblats ibers o anteriors que esquitxen aquests paisatges, Genó, el Bovalar, Gebut, els Vilars, Molí de l'Espígol...; els canals (Seròs) i La "Canadiense", les importants extenses finques, (Raimat —amb 100 quilòmetres de séquies—, el Castell del Remei, amb les immenses caves (Gimenells); els embassaments dels grans rius, els estanys (Ivars i Vila-sana) i aiguamolls, o els grans dipòsits canalers locals (l'Albagés), les viles reconstruïdes a la postguerra (Vilanova de la Barca), les colònies com la Mata de Pinyana, Alcanís, la fàbrica de llum de Torrefarrera; el castell palau dels canonges a Aspa, el paper jugat a Ponent per potències religioses com Escaladei o Montserrat; les grans famílies, nobles o burgeses, les denominacions canviades (la Pobla / Pobleta de la Granadella passada a Bellaguarda, Utxafava canviada a Vila-sana); una escola d'exemplar història als Torms, el campanar de cadireta i la fantasma de la desapareguda Margalef. També instal·lacions modernes com l'Observatori Astronòmic del Montsec. Finalment, els personatges lligats al territori, els Desvallés, els Montcada i Cardona, els Tristany, Sobies i tants d'altres.

Igualment convida a reflexionar sobre les condicions històriques que dibuixaren en certes contrades autèntics rosaris de castells, com a la Ribera de Sió segarrenca i nogueresa; o el fet que no pocs municipis de terres de secà continguin fins a sis o deu entitats agregades, degut als pocs habitants d'aquests grups de cases. La condició generalment plana d'aquestes comarques ve capgirada només a la Segarra, les Garrigues i la Noguera, aquesta darrera única a presentar una mola —serralada— muntanyenca, el Montsec, les altres només tossals de menor entitat. La Noguera, singularment, apareix molt rica en història: no debades fou, amb Jaume d'Urgell, capital del comtat.

Els atractius d'una guia com aquesta seran molts per al lector, el del país perquè descobrirà moltes, moltes realitats que no li havien estat abans revelades, i el visitant de fora perquè aquest sí que veurà obrir-se progressivament un ventall de bel·leses i riqueses naturals i històriques i, a més a més, descobrirà la fortalesa humana d'una identitat i caràcter que desconeixia.

Presentació

Les terres del sud de Lleida no són conegudes pel seu patrimoni turístic. Si ho comparem amb altres territoris catalans de característiques similars, haurem d'acceptar que aquest no és pas el seu principal punt fort. Més enllà dels tòpics tradicionals coneguts sobre el sud de la província, és a dir: la Seu Vella, la boira, els caragols i la fruita dolça, es fa difícil que la resta de catalans, espanyols o europeus que no siguin del país, puguin explicar quelcom més sobre el sud de Lleida. Al desconeixement general del seu patrimoni ha contribuït, en gran mesura, un cert derrotisme innat dels lleidatans, que fa que es considerin en aquest aspecte ciutadans de segona categoria en relació amb la resta de Catalunya.

Contra el sentiment general del: “Per a Lleida ja està bé”, cada cop hi ha més persones, des de diferents vessants del coneixement local, que pretenem reivindicar un paper no tan secundari de la ciutat de Lleida i les comarques del sud provincial dins el panorama natural i patrimonial català, les quals tenen, fins i tot, possibilitats d'explotació turística.¹ Però perquè la nostra proposta qualli, primer s'ho han de creure els lleidatans i lleidatanes, que han de descobrir les possibilitats del seu territori, reivindicar el paper del seu patrimoni dins l'àmbit català / espanyol i proposar una redescoberta als seus conciutadans perquè tots plegats facin d'ambaixadors de la

Els 10 municipis més poblats de la província en 2016, són:

1. Lleida (138.144 hab.)
2. Balaguer (16.530 hab.)
3. Tàrrrega (16.481 hab.)
4. Mollerussa (14.585 hab.)
5. La Seu d'Urgell (12.185 h.)
6. Cervera (9.013 hab.)
7. Solsona (8.914 hab.)
8. Alcarràs (9.297 hab.)
9. Tremp (6.026 hab.)
10. Almacelles (6.800 hab.)

1. Vegeu, entre d'altres iniciatives: Jordi Túnica-Gros, “Territori, patrimoni i turisme a les entitats de població del Segrià nord”, *Shikar: Revista del Centre d'Estudis Comarcals del Segrià*, número 1, 2014, pp. 102-107; Oriol Valgañón, “La Conquesta de l'Oest (de Catalunya)”: <<http://laconquestadeloest.blogspot.com.es/>> (consulta 05.03.2015); la tasca de divulgació del patrimoni que fa el Centre d'Estudis Comarcals del Segrià: <<https://centrestudiscomarcalsegria.wordpress.com/>> (consulta 05.03.2015); o el meu curs d'aula oberta de la Universitat de Lleida: “Viatges culturals i artístics per les terres de Lleida”: <<http://www.ice.udl.cat/fc/curso/966>> (consulta 05.03.2015).

seva comarca. En definitiva, volem canviar el tradicional derrotisme lleidatà, que no sempre ha compartit tothom, això és cert,² per un positivisme renovat encarat a la seva promoció. En aquest sentit, esperono els ajuntaments i els diversos Consells Comarcals del sud de la província perquè millorin i dignifiquin el decòrum arquitectònic de les seves comarques, el senyalitzin acuradament i facilitin la seva descoberta, ja que aquesta és, de lluny, l'assignatura pendent d'aprovar del territori.

En aquest llibre proposem una manera de redescobrir el nostre entorn: el turisme / viatge de proximitat, entenent per la qüestió la visita o excursió d'un o dos dies com a màxim d'una zona del país amb unes característiques comunes que ens la facin apreciar millor. La nostra proposta contempla 16 rutes pel Ponent de Catalunya. Una zona que alguns anomenen Terres de Lleida o Comarques de Lleida. Són totes elles, en certa manera, similars. Amb serres al nord i l'est, que embolcallen la gran plana de Lleida i només és alterada pels típics turons. Una zona d'aigua, amb grans rius com el Segre i les Nogueres, així com abundants embassaments i importants canals com el d'Urgell. L'àrea de Ponent correspon a les comarques del Segrià, la Noguera, les Garrigues, el d'Urgell, el Pla d'Urgell i la Segarra. En aquest llibre, cada ruta parteix d'un punt base del qual se surt i es torna, que no supera l'hora de desplaçament en cotxe del lloc més allunyat del trajecte. A més a més, en les rutes hem intentat respectar els trets comuns històrics, geogràfics i culturals, més que els simplement administratius. Per tant, hem fet prevaler les comarques o subcomarques naturals a l'hora de fer els trajectes i hem inclòs una breu explicació introductòria que justifiqués la nostra tria.³ En definitiva, aquest llibre pretén ser una guia del sud de la província de Lleida, alhora que un recull global, fins ara mai fet, dels recursos més destacats per descobrir el territori o passar una bona estona gaudint de les possibilitats que té a nivell paisatgístic, històric, cultural i natural.

La boira de Lleida: Rufeà

2. Josep Lladonosa, Joan Gabernet, Simeó Miquel, Francesc Porta i Josep Vallverdú, *Lleida problema i realitat*, Lleida, Edicions 62, 1967; o la ingent tasca de Joan Bellmunt, *Cop d'ull a la Història de Lleida*, 1991; *Calendari tradicional de les Comarques de Lleida*, 2002; *500 històries i llegendes de les terres de Lleida*, 2004; i *Viles, pobles, ciutats i llogarrets de les terres de Lleida*, 2007, entre altres.

3. Ha estat molt útil la consulta del *Catàleg de paisatge. Les Terres de Lleida*: <http://www.catpaisatge.net/esp/documentacio_coedi_1.php>.